

ЭРЭН СУРВАЛЖЛАХ СЭТГҮҮЛ ЗҮЙ БА ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

ДХИС-ийн магистрант М.Уянга

Товчлол. Энэхүү өгүүлэлд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн тухай ойлголт, түүний нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, ач холбогдол, ОХУ болон Филиппин улсуудад эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр явуулж буй байгууллагын зарим үйл ажиллагаа, туршлага, хүрсэн үр дүнгийн талаар товч авч үзсэн болно

Түлхүүр үг: эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй, гэмт хэрэг, зөрчил

Удиртгал: Сүүлийн жилүүдэд хэвлэл мэдээллийн байгууллагын ажилтнууд, сэтгүүлчдийн хувийн аюулгүй байдалд халдсан хэрэг, мөн мөрдөх, баривчлах, хорих, мэдээлэл өгөхөөс татгалзах зэргээр үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх боломжид сөргөөр нөлөөлөх, сэтгүүлчдийн эсрэг үйлдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгахгүй, эрэн сурвалжлах арга хэмжээ авалгүй орхидог хэргийн тоо санаа зовохуйц хэмжээнд өсөх хандлагатай байна.

Нөгөө талаараа эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн салбар, тэр дундаа эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг сэтгүүлчидтэй салшгүй холбоотой юм.

ЮНЕСКО болон Сэтгүүлчдийг хамгаалах Хороо (CPJ), Хил хязгааргүй сурвалжлагчид (RSF), Мэдээллийн аюулгүй байдлын олон улсын институт (INSI), Үзэл бодлын чөлөөт илэрхийллийг дэмжин хамгаалах олон улсын сүлжээ (IFEX), Бүх Америкийн хэвлэлийн нийгэмлэг (IAPA) зэрэг бусад байгууллагын цуглуулсан мэдээ баримтад мэргэжлийн үүргээ гүйцэтгэж яваад амь насаа алдсан хэвлэл мэдээллийн байгууллагын ажилтнууд, сэтгүүлчдийн талаар айдас төрүүлэхүйц тоо баримт дурдагдах болов.

Нөгөө талаар сэтгүүл зүй гэж юу болох, түүний үр нөлөө хэрхэн нийгэмд нөлөөлж байгаа болон түүнийг нийгэмд бүтээмжтэй байдлаар ашиглаж болох талаар судалгаа хийж, үр дүнтэй нэвтрүүлэх явдал өнөөгийн тулгамдсан асуудлын нэг болжээ.

Сэдвийн хамрах хүрээ: Энэхүү өгүүллийн сэдвийн хамрах хүрээ нь эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн өнөөгийн байдал, нийгэмд үзүүлэх үүрэг оролцоо, ач холбогдол болон ОХУ болон Филиппин улсуудад эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр авч хэрэгжүүлж буй ажил, арга хэмжээгээр сэдвийн хамрах хүрээ тодорхойлогдож байна.

Үндсэн хэсэг. Сэтгүүл зүйн шинжлэх ухаан бол юуны өмнө олон түмэнд хандсан, тэдний нийгмийн амьдралд болон ухамсарт нөлөөлөхүйц чухал гэж үзсэн баримт, асуудал, үйл явдал, үзэгдлүүдийг маш өргөн хүрээнд тусгасан, түүгээр дамжуулан тогтмол хэвлэл, радио, телевизийн нэвтрүүлэг, цахим хэвлэлийн бүтээгдэхүүнд өдөр тутмын нийгмийн амьдралын дүр зураг, орчин цагийн дүр төрхийг бүтээж чаддагаараа онцлог юм.

Сэтгүүл зүй бол “journalist” – Францын journal – “өдрийн тэмдэглэл”, jour – “өдөр”, латины diurnal – “өдөр тутмын” гэсэн үгнээс гаралтай юм.¹

¹ Болд-Эрдэнэ Б, Зулькафиль М, Мэндхүү Г, Наранбаатар Б, Норовсүрэн Л, Өнөрсайхан Т. Сэтгүүл зүйн үндэс. УБ. 2021. 10 дахь тал

Сэтгүүл зүйн үүргийг өргөн утгаар авч үзвэл “түүний зайлшгүй хийх зүйлийн нийлбэр ба түүнийг биелүүлэх үйл явцын шинж чанар мөн.”²

Сэтгүүл зүйн нийгэмд эзлэх байр, үр нөлөө, сэтгүүлчдийн үйл ажиллагааны онцлог зэрэг нь түүний үүргээр дамжин тодорхойлогддог.

Орчин үед сэтгүүл зүй мэдээлэх, танин мэдүүлэх (соён гэгээрүүлэх), удирдлагын хэрэгсэл болох (нийгмийн санаа бодолд нөлөөлөх, “дөрөв дэх засаглал”), хяналтын (зохион байгуулах), харилцааны болон зугаацуулах зэрэг үндсэн үүргүүдийг гүйцэтгэж байна гэж үзэх үндэстэй юм.³

Сэтгүүл зүйн шинжлэх ухаанд үндсэн категориуд болгон мэдээлэл, эрх чөлөө, үүрэг, зарчим, үр нөлөө, үр ашиг зэрэг ерөнхий ойлголтуудыг авч үздэг. Сэтгүүл зүй нийгмийн үүргээ зөвхөн мэдээллээр дамжуулан биелүүлдэг онцлогтой юм.

Мэдээлэл нь сэтгүүл зүй, олон нийт хоёрыг шууд холбогчийн үүргийг гүйцэтгэдэг хэрэгсэл бөгөөд түүний тусламжтайгаар нийгмийн өвөрмөц институт болох сэтгүүл зүйн системийн бараг бүх асуудлыг шийдвэрлэдэг.⁴

Сэтгүүл зүй нийгмийн үйл ажиллагааны өвөрмөц салбар бөгөөд тэр онцлог нь түүний мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, эвлүүлэх, түгээх үйл ажиллагааны явцад улам тод илэрдэг.

Мэдээллийг түргэн шуурхай түгээхээс илүү нягталсан баталгаатай мэдээллийг түгээх нь сэтгүүл зүйн хэв мэдээллийн нэн тэргүүний зорилт юм. Дижитал хувьсал, алгоритм, технологийн үеийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хамгийн том сорилт бол нийгмийн хэвлэл мэдээлэл (Сошиал медиа) болж байна. Уламжлалт сэтгүүл зүйн ноёрхлын үед зөвхөн сэтгүүлчид мэдээлэлд хүрч, түүнийг боловсруулж олон нийтэд хүргэдэг байсан бол өнөөдөр байдал эрс өөрчлөгджээ. Хэрэглэгчид мэдээллийн эх сурвалж болохоос гадна мэдээллийг түгээгч, дамжуулагч, иэдвхитэй хуваалцагч болж байна.⁵

Сэтгүүл зүйн олон төрөл, хэлбэр байдаг бөгөөд түүний нэг нэгж хэсэг болох эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй нь нийгэмд ихээхэн үүрэг гүйцэтгэдэг төрөл юм.

Манай оронд 1980-иад оны дунд үеэс эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн эх суурь тавигдсан. Өнөөдөр энэ чиглэлээр ажиллах сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлийн тоо нэмэгдэж орчин үед нэлээд эрчимтэй хөгжих хандлага ажиглагдаж эхэлсэн байна.

Тухайлбал, Ц.Балдоржийн “Далай ээж цаазын тавцан”, Ж.Барамсай “Шорон дотроос өшөө авагч байдаг юм биш биз?”, Ц.Оюундарийн “Зууны шилдэг луйвар” зэрэг нийтлэл гарч байсныг дурдаж болохоос гадна доктор Д.Цэмбэл, До.Цэнджав нарын “Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн онол практикийн асуудал”, СГЗ доктор /Sc.D/ профессор М.Зулькафиль “Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн олон, практикийн арга зүй”, доктор Ч.Базарын “Хэрхэн эрэн сурвалжлага хийх вэ?” зэрэг олон арван бүтээл гарсан байна. Манай орны эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн үүсэл хөгжлийг дараах гурван үе шаттад хуваадаг. Үүнд:

1921-1980 он: Энэ үеэд хэдийгээр нэг намын үзэл суртал ноёрхож байсан боловч манай зарим томоохон хэвлэлүүдэд эрэн сурвалжлах аргыг ашигласан асуудал дэвшүүлсэн шүүмжлэлт нийтлэлүүд гарч байсан. Тухайн үед эрэн сурвалжлах, эсвэл судалгааны сэтгүүл зүй

² Прохоров Е. Л. 1998. Введение в теорию журналистики. М., с. 98

³ Болд-Эрдэнэ Б, Зулькафиль М, Мэндхүү Г, Наранбаатар Б, Норовсүрэн Л, Өнөрсайхан Т. Сэтгүүл зүйн үндэс. УБ. 2021.

⁴ Мөн бүтээл. 18 дахь тал

⁵ Цахим орчинд хэвлэл мэдээллийн редакцийн баримтлах бодлого. /Редактор, сурвалжлагчдад зориулсан зөвлөмж/. УБ. 2020. 4 дэх тал

хэмээх нэр томъёо байгаагүй учир ийм нийтлэлүүдийг өөрөөр гол төлөв илчлэн шүүмжлэх нийтлэл гэж нэрлэж байсан байна.

1980-1990 он: 80-иад оны дунд үеэс орон даяар өрнөсөн өөрчлөлт шинэчлэлтийн үйл явц Манай сэтгүүл зүйн цоо шинэ уур амьсгалыг авч ирсэн бөгөөд чухам энэ үед ОНМХ-ийн нийтлэл, нэвтрүүлэгт ил тод, олон ургальч шинж нэвтэрч олон жилийн турш далд нуугдмал байдалд байсан сэдвүүдийг хөндөж, ноцтой баримтуудыг илчилж эхэлсэн юм.

1990 оноос хойших үе: Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хөгжиж ирсэн үе. Энэ үеэд чөлөөт сэтгүүл зүйн эх суурь тавигдаж, эрх зүйн орчин бүрдэж эхэлсэн нь эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хөгжих шинэ нөхцөл боломжийг бий болгосон. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд эрэн сурвалжлах алба байгуулж, сэтгүүлчид энэ чиглэлээр мэргэших шинэ боломж нэгдэхийн хамт их дээд сургуулиудад эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн хичээл орж, зарим сургуулиуд сэтгүүлчдийг тусгайлан бэлтгэх оролдлого хийж эхлэсэн.

Мөн зөвхөн сонин хэвлэл тогтмол хэвлэл төдийгүй, радио телевизүүд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлд идэвхитэй алхам хийж “Хар цагаан”, “Зууны шилдэг луйвар” зэрэг цуврал нэвтрүүлэг бэлтгэсэн нь тухайн үед шинэлэг зүйл байсан.

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй нь сэтгүүлчийн идэвхтэй үйл ажиллагаа, мэдээллийн нээлттэй, цогц эх сурвалжийн орчин, иргэний эрх зүйт нийгэмд бодитой оршдог сэтгүүл зүй юм.

АНУ-ын эрэн сурвалжлах нийгэмлэгийг үндэслэгч Роберт Грин “Тодорхой хувь хүн, байгууллагын нууцлахыг хүсч буй мэдээллийн гүнд нэвтэрч, нийгмийн эрх ашгийг хөндсөн чухал асуудлыг дэлгэж тавих зорилгот нийтлэл, нэвтрүүлгийг эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй гэнэ” хэмээн тодорхойлсон байдаг.⁶

Олон улсын эрэн сурвалжлах сэтгүүлчдийн сүлжээний (GIJN) үүсгэн байгуулагчдын нэг, "Таамагт суурилсан судалгаа" номын зохиогч, сэтгүүлч Марк Ли Хантер "Эрэн сурвалжлах сэтгүүлзүй аливаа далд асуудлыг олон нийтэд ил болгоход чиглэдэг. Ийнхүү далд орсон мэдээлэл нь хэн нэгний эрх мэдлээ урвуулан ашигласантай холбоотой байж ч болно, эсхүл зүгээр л ойлгоход хэцүү, замбараагүй олон мэдээллийн дунд гээгдсэн байж болно. Эрэн сурвалжлах сэтгүүлзүй нууц болон нээлттэй эх сурвалжийн аль алиныг нь ашигладаг" гэсэн байдаг.

Английн нэрт сэтгүүлч Дэвид Рэндал “Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн зорилго нь “албан хаагч, төр захиргааны ажилтнуудын нуухыг хичээж буй мэдээллийг ил гаргах, хүмүүсийн амьдрал, нийгэмд нөлөөлөх үйл явдал, туршлагуудын тухай мэдээлэх, эрх баригчдын авилга, улсын хөрөнгийг үр ашиггүй зүйлд цацах зэрэг буруу үйлдлийг хянаж байхад оршдог”⁷ гэжээ.

Глоб интернэшнл ТББ-ын тэргүүн Х.Нарангэрэл "Асуудлыг гаргаж тавих бус асуудлыг судалж шинжилдэг шинжилдэг. Асуудлыг бүх талаас нь судалдаг" гэжээ.

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нийтлэл нэвтрүүлгийн сэдэв нь олон түмний эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн байх, нийгмийн ач холбогдол өндөр, хүлээн авагчдын сэтгэхүйд нөлөөлөх чадвар сайтай байх, сэтгүүлчийн тусгаж буй баримтыг хувь хүн, байгууллага олон нийтээс нуухыг эрмэлзэж байх гэсэн гурван гол шинжийг өөртөө агуулсан байдаг.

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нийгмийн үр нөлөө өсөхийн хэрээр судлаач шүүмжлэгчдийн анхааралд өртөн, түүний талаар олон янзын шүүмж гарах болжээ. Тухайлбал

⁶ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

⁷ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

АНУ-ын баруун хойт мужийн их сургуулийн эрдэмтэд, профессор Дэвид Протесс ба түүний удирдсан бүлэг судлаач хэдэн жилийн турш эрэн сурвалжилга хийсэн сэтгүүлчдийн дунд асуулга явуулсны дүнд олдсон мэдээ, мөн түүнчлэн уншигч, телевиз үзэгчдийн дунд хийсэн ажиглалтдаа үндэслэн эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн тухай бичиж, тодорхой дүгнэлтүүд гаргасан байна. Тэдгээрийн заримыг дурдвал, “Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн сэдвүүд нь хэд хэдэн эх сурвалжаас үүдэн гардаг, эрэн сурвалжлах ажлын бэрхшээлийг харилцан буулт хийх замаар даван туулна, илчлэх бүтээл гарахад янз янзаар л ханддаг, эрэн сурвалжлагын үр дүнг нийтлэхэд уг байдлыг өөрчлөх гэсэн олон нийтийн шаардлага хааяа өрнөх үе бий, харин албан тушаалтан, байгууллагууд нийтлэгдсэн материалын талаар янз бүрийн учир шалтгаан зааж, хариу өгдөг бөгөөд заримдаа арга хэмжээ авдаг” гэжээ.⁸

Өнөөдөр манай улсын хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарт дараах үндсэн зарчмыг баримтлан ажиллаж байна. Үүнд:

д/д	Хэвлэл мэдээлэл, сэтгүүл зүйн салбарын баримтлах зарчим	Тайлбар
1	Үнэн бодитой байх	Сэтгүүл зүйн хувь заяа түүний мэдээллийн үнэн бодитой байх эсэхээс шууд шалтгаалдаг. Ер нь сэтгүүл зүйн эцсийн зорилго ч олон түмнийг үнэн бодитой мэдээллээр хангахад оршдог. Сэтгүүл зүйн үнэн бодитой байх зарчмаас бусад бүх зарчим нь шууд шалтгаална.
2	Шуурхай, хүртээмжтэй байх	Зарчим нэгэнт сэтгүүл зүйн үйл ажиллагааны арга зүйн үндэс болохоор шуурхай байх явдал сэтгүүлчийн үйл ажиллагааны бүх үе шатанд нэгэн адил хамаарна. Мөн мэдээллийн хүртээмжтэй байх эсэхээс түүний үр нөлөө, өгөөж нь шууд шалтгаална. Хүртээмжтэй байх гэдэг нь нэг талаар тухайн мэдээлэл нэгэн зэрэг олон хүнийг хамрах боломжтой байх, нөгөө талаар ямар ч хүн уншиж, үзэж, сонсож ойлгох боломжтой гэсэн үг юм.
3	Ил тод, олон ургальч шинжтэй байх	Энэ зарчмын агуулга нь сэтгүүл зүй төрийн үйл ажиллагааг удирдах үйл явцад шууд оролцоход орших бөгөөд ингэснээр ардчиллын тодорхой нэг илрэл болдог. Сэтгүүл зүй нь ардчиллыг хэрэгжүүлэх, засгийн үйл ажиллагаанд оролцох ажлыг олон түмэнтэй байнгын харилцаа холбоотой байх явцад ажигласан редакцийн шуудан болон бусад баталгаатай эх сурвалжаас олж авсан ард түмний аж байдал, хэрэгцээ шаардлагыг нийтлэл нэвтрүүлэгт тусгах замаар тэдний нэрийн өмнөөс ашиг сонирхол, хэрэгцээ шаардлагыг илэрхийлэгч, дамжуулагчийн үүргийг гүйцэтгэдэг.
4	Олон нийтэгч байх	Ардчилсан сэтгүүл зүйн баримтлах өөр нэг чухал зарчим бол түүний олон нийтэгч зарчим юм. Энэ зарчим нь сэтгүүл зүй, олон түмнийг өргөн хамарч, тэд мэдээллийн үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцох замаар илэрдэг.
5	Хүнлэг байх	Энэ зарчим нь сэтгүүл зүй, хүн хоёрын хоорондох харилцааг илэрхийлэх төдийгүй бусад зарчмуудын үйл ажиллагааны нэгдмэл чанар, үр дүнгийн илэрхийлэл болдог. Сэтгүүлчийн бүх үйл ажиллагаа ирээдүйд чиглэсэн, бүтээлч, өнөөдрийн хүнд онцгой анхаарал тавихыг шаардсан хүнлэг, энэрэнгүй үзэл нэвт шингэсэн байх ёстой.
6	Тэнцэрт байдлыг хадгалах	Аливаа асуудалд шударга бус хандах нь уншигчдад буруу зөрүү ойлголт өгөх, төөрөгдүүлэх, нийгэмд эрүүл бус уур амьсгал бий болгох сөрөг талтай. Тэнцэрт байдлыг хадгалах зарчим ил тод байх, олон ургальч үзлийн индэр байх зарчмуудтай холбоотой бөгөөд тэднийг практикт хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг. Өөрөөр хэлбэл аливаа баримт, үйл явдлыг шударга, адил тэгш тусгах замаар олон түмэнд үнэн зөв мэдээлэл өгч, сэтгэл зүйг зөв гольдролд чиглүүдэгт тус зарчмын агуулга оршино.

⁸ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

Дээрхи зарчмууд нь хатуу тогтоосон тоо биш бөгөөд манай орны өнөөгийн нөхцөлд чөлөөт хэвлэлийн хувьд баримталж буй гол зарчмууд юм.

Өнөөдөр бараг бүх хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл цахим хувилбартай болж, шуурхай, хүртээмжтэй байхын төлөө хүчтэй өрсөлдөх болсон. Энэ бүхэн нь ижилсэл буюу конвергенци⁹ийн илрэл юм. Түүнчлэн сүүлийн үед нэлээд эрчимтэй илэрч буй хандлага бол төвлөрөл юм. Энэ бол нэг компани, эсвэл нэг хүний гарт хэд, хэдэн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл төвлөрөх дурдаж болно. Өнөөдөр дэлхий дахинд “Ньюз корпорейшн”, “Бетельсман”, “Тайм-Уорнер”, “Уолт Дисней” зэрэг зургаан медиа магнат хэвлэл мэдээллийн хандлагыг тодорхойлж байна.

Манай улсад ч гэсэн тийм хандлага ажиглагдаж эхэлсэн байдаг. Тухайлбал, “Монголньюс”, “Монгол масс медиа”, “Масс медиа”, “Медиа групп”, “Женко”, “Гэрэл палас” зэрэг тус бүр нь 10-аад хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй хэд хэдэн медиа групп үйл ажиллагаа явуулж байна. Энэ нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл дампуурахгүй байх сайн талтай боловч тэр группийн эзэд, ард нь байгаа улстөрч, бизнесменүүдийн үзэл бодол, дуу хоолойн индэр болж, мэдээллийн тэнцвэрт байдал алдагдах, нэг талыг барьж туйлшрах сөрөг талтай.¹⁰

“Сэтгүүл зүйд байх шохоорхлын хэм хэмжээ нь тэдгээр баримтыг цаагуураа үндэслэлтэй болгодог. Гагцхүү тэдгээрийг нэгтгэн дүгнэх хийгээд гаднах үндэслэл нь эргэлзээтэй байж болох талтай. Энэ нь сэтгүүлчид хэрэг явдлын ижил болон ялгаатай, эерэг болон сөрөг, эсвэл төсөөтэй байдлыг сайтар анзаарахгүй, харин тусгай, тусгай баримтыг илүү анхаардагт хамаг учир нь оршиж байдагтай холбоотой” гэж Оросын эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвийн захирал А. Константинов хэлсэн байдаг.

Зарим судлаачид эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйг “түн ухаан, философийг өөртөө нэвт шингээсэн сэтгүүл зүй” гэж үнэлдэг тал ч бий. Барууны сэтгүүл зүйд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн үүргийг:

- Албан тушаалтнуудын хаацайлан далдлахыг хүсэж байгаа нууцлаг зүйлийг ил гаргаж тавих;
- Далд сэдвийг дэлгэх замаар түүнд олон түмний анхаарлыг хандуулж, улмаар тэдний хяналтыг бий болгох;
- Эх сурвалжийн баримт мэдээлэлд тулгуурлан тухайн асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх арга замыг гаргаж тавих;
- Төр засаг болон бусад аж ахуйн байгууллагуудын үйлдэлд хэвлэл мэдээллийн хяналт тавих гэх зэргээр тодорхойлжээ.

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй нь нийгмийн өмнө хүлээсэн сэтгүүл зүйн хочотой нохойн үүргийг хамгийн сайн биелүүлдэг гэж үздэг.¹¹

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр гадаадын зарим орны туршлагыг судалж үзвэл:

Филлипин улс. 1990-ээд оны сүүлчээр Шейла Коронел, Ивон Чува тэргүүтэй дөрвөн сэтгүүлч Филлиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвийг санаачлан байгуулж, өөрсдийн үйл ажиллагааг ерөнхийлөгч Жозеф Эстрадагийн хууль бусаар хөрөнгө, орлогоо бэхжүүлж, авилгалын хэргийг өөгшүүлж буй хэрэгт чиглүүлэн ажиллажээ.

⁹ The **конвергент хувьсал** Энэ нь бие даасан байдлаар хоёр ба түүнээс дээш удамд фенотипийн ижил төстэй байдал үүсэх явдал юм. Ерөнхийдөө энэ хэв шинжийг оролцогч бүлгүүд ижил төстэй орчин, бичил орчин эсвэл ижил төстэй сонгомол даралтад шилжих амьдралын хэв маягаар нөлөөлөх үед ажиглагддаг.

¹⁰ <https://ikon.mn/n/xwl>

¹¹ <https://mn.wikipedia.org/wiki/>

Тэр тухайн улс оронд бөөн хардлага, сэрдлэ, гудамжны хов живээс өөр барих барьцгүй байсан үйл явдлын араас олон сарын турш уйгагүй эрэн сурвалжилсаны эцэст ерөнхийлөгч хэдэн тэрбум пэсогийн хээл хахууль, авилгал авч байсан хэргийг илрүүлэн бичжээ.

Энэхүү цуврал бүтээл нь олон түмнийг ерөнхийлөгчөө огцруулах хөдөлгөөнд оруулаад зогсоогүй эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй нь хуулийн хэрэгжилт маш сул дорой, авилгалд идэгдсэн, танил талын хэлхээ холбоо дэндүү хөгжсөн нийгэмд хүртэл асар их нөлөө үзүүлж чаддаг гэдгийг харуулж, бас батласнаараа бусдад үлгэр загвар болжээ.

Филиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвөөс нийтлэн гаргасан эхний гурван сурвалжлага нь л Эстрадагийн эсрэг шүүх ажиллагааны гол бааз суурь нь болсон байна. Тэрхүү шүүх ажиллагааны эцэст хэдэн сарын дараа Ерөнхийлөгч Эстрада огцорч, ФЭССЗТ-ийн бүтээл нь шүүмжлэхээс ямагт цэрвэдэг байсан Филиппиний хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг хөдөлгөөнд оруулахад хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Энэ үеэс л Филиппинд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хүчтэй хөгжиж, эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төв нь сургалт, судалгааны үйл ажиллагааг давхар хийх болжээ. Филиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвийн хийсэн эрэн сурвалжилга нь сэтгүүл зүйн судалгааны үнэтэй арга зүй төдийгүй улс төр, хууль эрх зүй, нийгмийн үр нөлөөгөөрөө асар их ач холбогдолтой бүтээлүүд болсон билээ.

Нэгдүгээрт, хэвлэл мэдээлэл асар их үүрэг, хариуцлагатай байдгийг нийгэмд мэдрүүлж, олон түмэн хэвлэл мэдээллийг дөрөв дэх засаглалын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөхөд ихээхэн түлхэц өгчээ. Шүүмжлэхээс ямагт цэрвэдэг байсан Филиппиний хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл хөдөлгөөнд орж, өмнө нь Ерөнхийлөгчид тал заслаа хэмээн шүүмжлэгддэг байсан хэвлэлүүд зориг орж, Ерөнхийлөгч болон түүний тойрон хүрээлэгчдийг ухаж төнхөн, эрэн сурвалжилга хийх болжээ. Тэр үед дөрвөн сэтгүүлчийн ахлагч, Филиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвийн захирал Коронел “Одоо хүн бүр л Эстрадагийн нууц амрагуудын байшинг олж илрүүлэхийг хичээж байна. Хэвлэл мэдээллийнхэн эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйг үнэлж сурч байна” хэмээн онцлон тэмдэглэжээ.

Хоёрдугаарт, Сэтгүүлчдийн эрэн сурвалжилсан бүтээл нь маш их эрх мэдэл, мөнгө хөрөнгийг өөртөө хуримтлуулж чадсан хүчирхэг Ерөнхийлөгчийн эсрэг шүүх хэрхэн шударгаар ажиллахыг олон түмэн харж, хяналтаа тогтооход ихээхэн тус үзүүлсэн юм. Филиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төвөөс хэвлэн гаргасан эхний гурван сурвалжлага нь Эстрадагийн эсрэг шүүх ажиллагааны гол бааз суурь болсон байна. Шүүх Жозеф Эстрадад авилга, хээл хахуульд автсан, олон түмний итгэлийг хөсөрдүүлсэн, Үндсэн хууль зөрчсөн гэсэн үндэслэлээр ял тулгасан байна. Ялын үндэслэлийн гурав нь сэтгүүлчдийн сурвалжилгад суурилжээ. Шүүх ажиллагааны эцэст хэдэн сарын дараа Ерөнхийлөгч зөөлөн суудлаасаа огцорчээ.

Гуравдугаарт, сэтгүүлчдийн эрэн сурвалжилсан бүтээл нь ард түмэн Ерөнхийлөгч сонгогчдынхоо итгэлийг хэрхэн хөсөрдүүлснийг баримт нотолгоотойгоор мэдэж, улмаар түүнд хяналт тавьж, басхүү сонгосон ч эргүүлэн огцруулж чаддаг өөрсдийнх нь хүч чадлыг мэдрүүлж өгчээ.

Дөрөвдүгээрт, сэтгүүлчдийн эрэн сурвалжилсан бүтээл нь дэлхий дахинд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн хүч чадал, ач холбогдлыг мэдрүүлэхэд түлхэц өгсөн юм. Тэрч утгаараа Филиппиний дөрвөн сэтгүүлч эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн Жэйм В.Онгпины уралдааны тэргүүн шагналыг 2001 онд авчээ. “Урьд өмнө сэтгүүл зүйн чиглэлээр гарч

байгаагүй гойд сайн судалгаа хийж, баримтаар нотлон, ур чадварын дээдийг харуулсан бүтээлүүд” гэж тус төвийнхний тухай дэлхий нийтээр бичиж байна.

Сэтгүүл зүйн уламжлалд эрэн сурвалжлагын хэлбэр социализмын үед ч байсан, гэхдээ “тухайн үед сэтгүүлчид мэргэжлээ богино хугацаанд сольж гуанзны үйлчлэгч, таксины жолооч зэргийг хийж, үйлчилгээний байгууллагын ажлыг шүүмжлэхээс хэтрээгүй. Харин шинэ үеийн сэтгүүлчид тийм ч тааламжтай бус орчинд нийгмээс нууцалж байгаа зарим үзэгдлийн мөн чанарыг илрүүлж чаддаг болсон нь ахиц дэвшил” юм.¹²

Оросын Холбооны Улс. Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй бол хамтын бүтээл, хамтын зориг эрмэлзлэл байдаг. Энэ жишгийг Орос улсад үзүүлж, тухайн орны сэтгүүл зүйд эрэн сурвалжлагын үлгэр дууриал, ач холбогдлыг мэдрүүлж байгаа хэсэг сэтгүүлчдийг Санкт-Петербург дэх Андрей Константиновын төв нэгтгэн ажиллаж байна.

Энэ төв нь эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн хувийн агентлаг бөгөөд 40 гаруй сэтгүүлч, цөөн тооны хуульчид ажилладаг. Тус төвийнхөн Төрийн думын гишүүн асан эмэгтэйн гэнэтийн үхлийн шалтгаанаас авахуулаад хэдэн тэрбум төгрөгийн зээл авсан ч үйл ажиллагаа нь дампуурсан барилгын компанийн сүйрлийн араас мөшгин сурвалжилж олон нийтийн анхааралд хүргэжээ.

Тус төв 24 цагаар мэдээлэл авах утас ажиллуулж, эрэн сурвалжлах шаардлагатай гэж үзсэн баримт, хэрэг явдал, сэжиг таамгийнхаа араас сэтгүүлчдийг багаар нь ажиллуулж, үр дүнг нь үзэхийг зорьдог байна. Тэр эрэн сурвалжлага хийх явцдаа шударга ёс, сэтгүүлчийн ёс зүй, нийгмийн ашиг сонирхлыг эрмхэмлэхийг гол шугамаа болгодог яч зарим тохиолдолд улс төр, бизнесийнхний захиалгаар төлбөрт эрэн сурвалжлага хийдэг ажээ. Тухайлбал энэ төвд Финланд, Шведээс тодорхой хэрэг явдлын зангилааг тайлж, эрэн сурвалжилж өгөхийг хүссэн захиалга ч ирж байжээ.

Мэдээллийн эх сурвалжийг нууцлах талаар урьдчилан тохирсон л бол ямар ч нөхцөлд нь хамгаалах ёстой гэдэг зарчмыг тус төвийнхөн мэргэжлийн онцгой эрхээ болгодог байна.

Оросын өнөөгийн сэтгүүл зүйд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хандлага байгаа ч хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл улс төр, эдийн засгийн капитал болон илүүтэй хөгжиж байна. Санкт-Петербургийн их сургуулийн доцент А.А. Юрковын үзэж буйгаар “Өрнөдөд хэвлэл мэдээлэл бизнес болон хувирсан бол Орост гол гол хэвлэл улс төрийн капитал буюу улс төрчдийн засгийн төлөөх тэмцлийн зэвсэг болон илүүтэй ашиглагдаж байгаа” юм.

Оросын нэр нөлөө бүхий хэвлэлийг ямар ямар улс төрчид эрхэндээ оруулсныг “Независимая газета” сонин жагсаан хэвлэсэн нь энэхүү сэжиг таамгыг нотолж баталгаажуулсан байна. Орос оронд улс төр, бизнесийнхний мэдээллийн дайн явагдаж буй гэж үздэг судлаачид ч байдаг. Ийм нөхцөлд эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хөгжинө гэдэг нь эргэлзээтэй юм. Өөрөөр хэлбэл, эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй хөгжих таатай хөрс нь бүрдээгүй байна гэсэн үг.

“Мэдээлэл олж авах хууль зүйн бололцоо урьд өмнөхөөс хялбар болсон ч сэтгүүлчдийн хувьд хаалттай бүсүүд байсаар байна. Ялангуяа төрийн эрх баригчдын үйл ажиллагаа ил тод болоогүй, олон түмэнд тайлагнадаггүй, хариуцлагын механизм үйлчилдэггүй учраас эрэн сурвалжилга хийнэ гэдэг нь эрх баригчдын эсрэг сэтгүүлчид нүцгэн гараараа тулалдахтай адил гэж тэд үздэг байна.

¹² <https://mn.wikipedia.org/wiki>

Энэ хандлага нь дийлэнхи сэтгүүлчдийг эрэн сурвалжилга, шүүмжлэлт нийтлэл бичихээс зайлсхийх шалтаг болж, тэд дуулиан шуугиан, гэмт хэргийн ертөнц, секс рүү хошуурч, эргээд хэвлэл өөрсдөө шарлаж эхэлсэн байна. Энэ бол Оросын хэвлэлийн сүүлийн арав гаруй жилийн нүүр царай юм. Харин цөөн хэвлэл, цөөн сэтгүүлчид хэн нэгний захиалгаар бус итгэл үнэмшлээрээ ажиллаж, мэргэжлийнхээ нэр хүндийг аврах цаг болсон гэж үздэг ажээ.

Дүгнэлт. Тодорхой хувь хүн болон байгууллага бусдаас ямагт нууцалж байдаг тэр зүйлийн гүнд нь нэвтэрч тэгснээрээ нийгмийн эрх ашгийг хөндсөн чухал асуудлыг дэлгэж тавьсан нийтлэл, нэвтрүүлгийг эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй гэж тодорхойлдог юм байна.

Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй нь эрх мэдэл бүхий хувь хүн, байгууллагын хууль бус, ёс суртахуунгүй үйл ажиллагаа, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэм хэмжээний эсрэг үйлдлийг илчилж олон түмэнд мэдээлдгээрээ нийгмийн хөгжилд чухал хүчин зүйл болжээ.

ОХУ, Филиппин улсуудын эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж арга, хэлбэр, туршлагаас үзвэл эрх зүйн орчин хэр сайн бүрдэж, ажиллах бололцоог нь хэрхэн хангасанаас хамаарч, үр дүн нь харилцан адилгүй байдлаар илэрдэг байна.

Түүнчлэн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд нь томоохон компани, хувь хүмүүсийн эзэмшилд төвлөрч, мэдээллийн агуулгад нөлөөлөх байдал газар авсанаас ихэнхи олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслүүд нь үнэн бодитой мэдээлэл олон нийтэд хүргэх явдал учир дутагдалтай болсоор иржээ.

Санал.

1. Манай улсад Филиппиний эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн төв болон ОХУ-ын Андрей Константиновын төв нэртэй эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн хувийн агентлагтай нэгэн адил Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нэгдсэн төвийг Монгол Улсад байгуулах

2. Шинээр байгуулах эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нэгдсэн төв нь 24 цагаар мэдээлэл авах утас ажиллуулж, эрэн сурвалжлах шаардлагатай гэж үзсэн баримт, хэрэг явдал, сэжиг таамгийнхаа араас сэтгүүлчдийг багаар нь ажиллуулах

3. Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн нэгдсэн төв нь шаардлагатай төсөв хөрөнгөө орон нутг олон улсын төсөл, хөтөлбөрөөр шийдвэрлэх

4. Эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйн чиглэлээр цогц судалгааны ажлыг эрдэмтэн судлаачдын багаар хийлгэж, гарсан үр дүнгээр нь эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүйг хөгжүүлэхэд ашиглах